

L. Balogh Béni

„Életünk és vagyonunk miatt nem kell aggódnunk...”

Gyárfás Elemér találkozási román politikusokkal

1940 őszén

Dokumentumközlés

Bevezetés

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült a trianoni békeszerződés által 1920-ban Romániának ítélt terület mintegy 2/5-e, az ún. Észak-Erdély, míg Dél-Erdély továbbra is román fennhatóság alatt maradt. Észak-Erdélyben jelentős számú, több mint egymillió román anyanyelvű lakos került magyar uralom alá, míg Dél-Erdélyben közel félmillió magyar volt kénytelen vállalni (Trianon után másodszer) a kisebbségi sorsot.¹

A bosszúvágytól sem mentes, indulatokkal terhelt légkörben már a bécsi döntés másnapján megkezdődött a dél-erdélyi magyar alkalmazottak nagyarányú elbocsátása, Romániából való kiűzése.² Észak-Erdélyben ugyanakkor a szeptember 5-e és 13-a között bevonuló honvédség követett el – Teleki Pál miniszterelnök eredeti szándékaival szöges ellentétben – súlyos atrocitásokat az ottani románsággal szemben.³ A dél-erdélyi magyarok üldözéséről és tömeges kitoloncolásáról szóló hírek hatására Teleki 1940. október 4-én elhamarkodott és utólag hibásnak bizonyult válaszlépésre szánta el magát: a magyar hatóságok aznap több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit toloncoltak ki hét tehervagonban az országból, Kolozsvárról pedig háromszáz román családot kellett a rendelkezés értelmében kiutasítani. Az intézkedéseket a magyar kormány a dél-erdélyi magyarüldözések következtében kialakult kényszerhelyzettel magyarázta, amelyből szerinte nem volt más kiút, mint a retorzió.⁴ A román viszontválasz még aznap megszületett. Ion Antonescu államvezető kilátásba helyezte, hogy szükség esetén „összeszedik” a romániai magyarság vezetőit és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendelte: ezentúl csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg, amennyi az átadott területen román nyelven.⁵ Tovább fokozódott a dél-erdélyi magyarság kiűzése, a romániai újságok ugyanakkor hisztérikus hangnemben a „magyar barbarizmus eszelősségéről” és az észak-erdélyi románok „golgotájáról” írtak. Kezdetét vette a kölcsönösségen, pontosabban a kölcsönös retorziókon alapuló kisebbségi politika, amit mind a magyar, mind a román kormány 1944 őszéig töretlenül folytatott az észak-erdélyi román, illetve a dél-erdélyi magyar kisebbséggel szemben.⁶

A feszült légkörben Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspök próbált meg közvetíteni a két ország között: előbb Csáky István magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélést, majd Bukarestbe utazott. Közvetítési kísérlete nem járt eredménnyel.⁷ Mint az

¹ Lásd L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó, 310–315. o.

² Uő: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén*. *Limes*, 1996. 3. sz. 79–80. o.

³ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 286–287. o. Újabban Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004/Tavaszi, 58–77. o.

⁴ L. Balogh: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés...* i. m. 84. o.

⁵ Uo. 83. o.

⁶ Lásd Csatári Dániel: *Forgószelelben. (Magyar–román viszony 1940–1945.)* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó, 118–147. o.

⁷ L. Balogh: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés...* i. m. 85. o.

alább közlésre kerülő két dokumentumból kiviláglik, Gyárfás Elemér, a dél-erdélyi magyarság vezetője is hiába vetette latba többször a tekintélyét Budapesten és Bukarestben – neki sem sikerült enyhítenie a feszült kétoldalú viszonyon, tárgyalásai nem vezettek a (dél-, ill. észak-erdélyi) kisebbségek helyzetének javulásához sem. Mindez nem meglepő, hiszen hasonló eredménytelenséggel végződtek a magyar–román közvetlen megbeszélések is Budapesten az ún. likvidációs bizottság keretén belül, melynek feladatát a bécsi döntés nyomán felmerült részletkérdésekben való kölcsönös megállapodás képezte volna.⁸ A magyar fél már szeptemberben visszautasította a román tárgyalódelegáció vezetője, Valeriu Pop által javasolt kisebbségi szerződés megkötését, azzal érvelve, hogy előbb a többi kérdésben (a románok által kiürített területen elkövetett „károk, lopások és rablások jóvátétele ügyében”) kell megegyezni és egy ilyen szerződés megkötése csak a tárgyalássorozat végét képezheti. A román kormány ezt követően egy román–magyar vegyes bizottság megalakítására tett javaslatot elsősorban az „Erdélyben elkövetett számtalan magyar atrocitás” kivizsgálása céljából. Október 7-én azonban Budapesten közölték Gheorghe Crutzescu román követtel, hogy a magyar kormány elveti az ötletet, s mivel a kérdés túlhaladta a magyar–román kapcsolatok kereteit, német–olasz beavatkozást kér. Néhány nap múlva, október 10-én Valeriu Pop is kijelentette kormánya nevében, hogy a kétoldalú viszony rendezését Románia Berlinre és Rómára bízta.⁹ A közvetlen tárgyalások ezzel megszakadtak, mindkét fél a tengelyhatalmakhoz fordult.¹⁰ A két kormány számára fontosabb saját politikai céljainak elérése a tengelyhatalmak segítségével, mint a kisebbségek helyzetének azonnali javítása a közvetlen tárgyalások útján.

A magyar és a román politikai célkitűzések élesen ütköztek egymással. A magyar kormány elsődleges nemzetiségpolitikai törekvése a román uralom alatt az észak-erdélyi magyarság rovására elkövetett „jogtalanságok” „részbeni reparálása”, tehát egyfajta jóvátétel volt,¹¹ távlati célként pedig Dél-Erdély visszacsatolását tűzte ki. Románia legfőbb külpolitikai célját ezzel szemben Észak-Erdély visszaszerzése képezte, ezt szolgálták nemzetiségpolitikai törekvései is: az észak-erdélyi románság erősítése, valamint Dél-Erdély megtisztítása a magyaroktól.

A közlésre szánt két dokumentum, amely Gyárfás Elemérnek¹² a korabeli román politikai elit néhány prominens képviselőjével – Ion Antonescu,¹³ Iuliu Maniu¹⁴ és Mihail Sturdza¹⁵ –

⁸ Hadtörténelmi Levéltár VKF. 4629/el. 1-1940.

⁹ L. Balogh: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés... i. m. 85. o.

¹⁰ Az Észak-, illetve Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások kivizsgálására október közepén egy német–olasz vegyesbizottság (az ún. Altenburg–Roggeri bizottság) alakult, amelynek az összefoglaló jelentése mindkét országot elmarasztalta. A dokumentumot közli Pușcaș, Vasile (ed.): *Transilvania și aranjamentele europene, 1940–1944*. [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română / Documenta, II./, 3–13. o.

¹¹ Erre vonatkozóan Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/Ősz, 7–41. o. Lásd még Szavári Attila: Az észak-erdélyi magyar reintegráció kezdete (1940. szeptember–október). *Székegyföld*, 2005. április. (www.hargitakiado.ro/toc.php?szam=200504)

¹² Gyárfás Elemér (1884–1945) erdélyi magyar politikus, közigazdász, publicista. 1917–1918-ban Kis-Küküllő vármegye főispánja. 1921 után a romániai Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora Bukarestben, 1933-tól a Katolikus Státus világi elnöke. 1940–1944 között a Romániai Magyar Népközösség elnökéül a dél-erdélyi magyarság politikai vezetője.

¹³ Ion Antonescu (1882–1946) katonatiszt, román politikus. 1922-ben párizsi, 1923–1926 között londoni katonai attasé, 1933–1934-ben a román hadsereg vezérkari főnöke. 1937–1938-ban rövid ideig hadügyminiszter. A vasgárdisták (legionáriusok) melletti kiállása miatt II. Károly román király 1938-ban felmenti a III. hadtest parancsnoki állásából. 1940-ben letartóztatják és kényszerlakhelyet jelölnek ki számára. 1940. szeptember 4-én kormányfői megbízatást kap. Maga mögött tudva a Vasgárda és Németország támogatását, szeptember 6-án lemondásra s az ország elhagyására szólítja fel II. Károlyt. Antonescu teljhatalmú „államvezetőként” („konduktor”) irányítja Romániát 1944. augusztus 23-ig. Ekkor letartóztatják, majd 1946. június 1-jén golyó által kivégzik.

történt megbeszéléseiről számol be viszonylag részletes feljegyzések formájában, árnyalhatja a fenti képet. Tanulságos lehet, hogy mennyi szívóssággal, kitartással – és bátorsággal – igyekszik érvényesíteni Gyárfás az általa képviselt (és a román hatalomnak minden tekintetben kiszolgáltatott) dél-erdélyi magyarság ügyét a teljhatalmú kondukátor, Ion Antonescu előtt. A feljegyzésekből Antonescu egyfajta pszichológiai portréja is kirajzolódik a Gyárfással való két találkozója nyomán. Bebizonyosodik ugyanis, hogy Antonescu – mint a legtöbb diktátor – kórosan túlbecsüli saját személyiségét, aránytalanul felnagyítja önnön szerepét bizonyos történelmi helyzetekben.¹⁶ Erre utalnak például azon kijelentései, miszerint ő a dél-erdélyi magyar kisebbség életének és vagyonának egyedüli védője (holott a tények, amint ez a fentiekből is kiderül, egészen mást bizonyítanak), hasonlóképpen az 1919-es magyarországi bevonulásra tett ismételt megjegyzései. Ez utóbbiak „szelektív memóriára” vallanak, hiszen – Antonescu állításával ellentétben – a román csapatok a megszállt magyarországi területen 1919–1920-ban számos törvénytelenséget, atrocitást követtek el. Erőteljesen megkérdőjelezi a dél-erdélyi magyarsággal kapcsolatos – Gyárfás által pozitívan elkönyvelt – szavak hitelességét Antonescu egyébként közismert idegengyűlölete, primitív nacionalizmusa is. „*Én a törökök, zsidók és magyarok elleni gyűlöletben nőtem föl. A haza ellenségei elleni gyűlölet ezen érzelmeit az utolsó végletek határáig kell kitolni. Magamra vállalom ezt a feledatot.*”¹⁷ E mondatok, melyek a Minisztertanács 1941. április 8-i ülésén hangzottak el, sokat elárulnak az államvezető lelki beállítottságáról, döntéseinek belső mozgatórugóiról. Ugyanakkor kétségtelen, Antonescu valóban „katonás egyénisége” és „lovagiasnak mutatkozó gesztusai” az október 26-i kihallgatás során Gyárfásra üdítő hatással lehettek Mihail Sturdza vasgárdista külügyminiszter „vehemens, elfogult, sőt egyenesen szélsőséges kifakadásai” után. A kontraszt érezhető volt.

Reális képet nyerünk Gyárfás harmadik fontos tárgyalópartneréről, a nagytekintélyű román ellenzéki politikusról, Iuliu Maniuról.¹⁸ Ion Antonescu nagy ellenfeléről tudjuk, hogy – a kondukátortól eltérően – nem Hitlertől, hanem a nyugati hatalmaktól várta Románia területi integritásának helyreállítását, mivel meg volt győződve Anglia (és Franciaország) végső háborús győzelméről. Ezzel összefüggésben Maniu a kivárás taktikáját alkalmazta. Mint a második dokumentumból kiderül, Gyárfásnak őszintén meg is vallotta: átmenetinek tartja a második bécsi döntés utáni helyzetet, ezért egyelőre fölöslegesnek ítélt mindenfajta magyar–román közeledést. Ez a tény is illusztrálja, mennyire kilátástalannak bizonyult Gyárfás Elemér – és a hozzá hasonló jóhiszemű próbálkozók – kísérlete a kétoldalú viszony, illetve a magyar és a román kisebbségek helyzetének javítására 1940 őszén.

*

A két, géppel írott dokumentum a Magyar Országos Levéltár Külügyminisztériumi levéltárának anyagából való. Az elsőt közülük a Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (K 64), a másodikat a Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai (K 63)

¹⁴ Iuliu Maniu (1873–1953) román politikus. A kiegyezés időszakában az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezetője. 1918–1920 között az Erdély belügyeit irányító nagyszebeni Kormányzótanács elnöke. 1919–1926 között a Nemzeti Párt, 1926-tól 1933-ig, illetve 1937-től 1947-ig a Nemzeti Parasztpárt elnöke. A húszas-harmincas évek fordulóján többször miniszterelnök. 1947-ben letartóztatják és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik.

¹⁵ Mihail Sturdza (?–1980) román vasgárdista politikus, diplomata. 1940 szeptemberétől 1941 januárjáig külügyminiszter. Emigrációban, Párizsban hunyt el.

¹⁶ Antonescu jó pszichológiai jellemzését nyújtja Stoenescu, Alex Mihai: *Armata, Mareşalul și evreii. Cazurile Dorohoi, Bucureşti, Iaşi, Odessa.* [A hadsereg, a marsall és a zsidók. A Dorohoi, Bukarest, Iaşi és Odessa esetek.] H. n., 1998, RAO International Publishing Company, 449–499. o.

¹⁷ Demény Lajos: Zsidóellenes törvényhozás Romániában 1941 és 1944 között. *Regio*, 1994. 2. sz. 88. o.

¹⁸ Iuliu Maniuról magyarul lásd Bárdi Nándor – Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz. 243–256. o

közül válogattuk ki. Tudomásunk szerint eddig nem közölték őket. Mindkét iratot sorszámmal és jegyzetekkel láttuk el, továbbá mindkettőnek címet adtunk, amely alá a keltezés került. A jelentések jelzetét és típusát dőlt betűkkel tüntettük föl, akárcsak a szövegben található eredeti kiemeléseket, aláhúzásokat. A szövegközi kiegészítéseinket szögletes zárójellel jelöltük. A közlés szöveghű, ennek során a mai helyesírási szabályokat alkalmaztuk.

Dokumentumok

1.

Rényey Viktor II. o. követségi tanácsos, bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése
Csáky István külügyminiszternek

Magyar kir. Követség
Bukarest
152/pol. sz. 1940.

Bukarest, 1940. október 26.

Tárgy: Gyárfás Elemér kihallgatása Antonescu¹⁹ Conducatornál²⁰ és Sturdza²¹ külügyminiszternél.

Gyárfás Elemér volt szenátor feljegyzését, amelyben Antonescu Conducatornál és Sturdza külügyminiszternél, valamint Crețianu²² külügyi vezértitkárnál tett látogatásairól és a velük folytatott tárgyalásairól számol be, csatoltan azzal a kéréssel van szerencsém felterjeszteni, hogy abba a miniszterelnökségnek is betekintést nyújtani méltóztassék.

Tisztelettel jelentem, hogy arra a kérdésemre, vajon a kisebbségi vegyes bizottság alakítására vonatkozó tervének előadásakor Sturdza külügyminiszter nem nyerte-e azt a benyomást, hogy itt a magyar kormány valami burkolt javaslatáról van szó, Gyárfás szenátor határozott nemmel válaszolt.

vitéz Rényey s.k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

Magyar Országos Levéltár K 64 1940 27, 86. csomó, sz. n. Hiteles másolat.

Feljegyzés

a Crețianu külügyi alminiszterrel, Stur[d]za külügyminiszterrel és Antonescu tábornok miniszterelnökkel 1940. október 24-én folytatott megbeszélésekről.

Crețianu külügyi alminiszter – aki október első napjaiban évtizedes szívélyes viszonyunk dacára ismételen kitért a személyes megbeszélés elől – október 23-i telefon-jelentkezésemre nyomban kitűzte a kihallgatás időpontját okt. 24-én délutánra s a legbarátságosabban fogadott.

¹⁹ Ion Antonescu.

²⁰ Conducator: kondukátor, azaz (állam)vezető.

²¹ Mihail Sturdza.

²² Alexandru Cretzianu.

Előadtam, hogy az augusztus 30-i bécsi döntés által megnehezült helyzetbe jutottak érdekében keresem fel, majd röviden ismertettem az október 9–18-án Budapesten – a kiutasított románok érdekében is – végzett eljárásainkat s azokat a megbeszéléseket, melyeket Kolozsvárt Hațieganuval,²³ majd ezt követőleg Budapesten folytattam a két érdekelt kisebbség együttműködése kérdéseiben s amelyek külön feljegyzésben vannak összefoglalva.

Crețianu alminiszter nagy érdeklődéssel hallgatta az előadottakat; ismételt feljegyzéseket készített a fontosabb pontokról; különösen érdekelte az a szempontunk, hogy a két érdekelt kisebbség vezetőinek együttműködése gyümölcsöző lehet az ügyek mostani stádiumában is, midőn a vitás kérdések a német–olasz bizottság kezére kerültek; említette, hogy mindezekről Cruțescu budapesti követ jelentéseiből már értesült ugyan, de mégis rendkívül értékesnek ítéli a közölteket s fontosnak tartja, hogy ezeket Stur[d]za külügyminiszter is közvetlen előadásból megismerje. Arra az ellenvetésre, hogy Stur[d]za külügyminisztert személyesen nem ismerem, s nagy elfoglaltsága miatt bizonyára nem is fogadhatna, nyomban jelenlétemben felhívta a külügyminisztert, közölte vele, hogy nála vagyok, olyan kérdésekről beszélünk, melyek közelről érdeklik a külügyminisztert s hozzájárulását kérte, hogy hozzá átkísérhessen.

Stur[d]za külügyminiszter igenlő válaszára Crețianu alminiszter nyomban átvezetett hozzá, bemutatott neki, szóval is elmondta, hogy fontosnak látja a személyes megbeszélést, de ezek után sajnos visszavonult s nekem engedte át, hogy tárgyalásunk anyagát összefoglalva előadjam.

Stur[d]za külügyminiszter előbb diplomata simasággal fogadott és meghallgatott; előadásom befejezése után azonban – anélkül, hogy tulajdonképpen az általam előadottakra válaszolt volna – folyton erősbödő s mind élesebb hangon hosszabb expozéba kezdett, körülbelül ugyanabban a tónusban, mint Pop Valér²⁴ Budapesten, a Margitszigeten október 10-én este, abból indulva ki, hogy a román–magyar viszony s a két kisebbség helyzete már nincs többé az ő kezeiben, hanem ezekre nézve a tengelyhatalmak fognak dönteni; a legsúlyosabb kritikával illette a visszafoglalt területen bevezetett magyar közigazgatást, sorra felhozta a legborzasztóbb vádakát, asszonyok és gyermekek meggyilkolását, az ippi állítólagos vérengzéseket, négyéves leánygyermek hullájával történt borzalmakat.²⁵ Mindinkább beletüzelve magát az elkeseredett tónusba, oda konkludált, hogy miután a magyar kormány kereken elutasította [a] Pop Valér útján előterjesztett ama kívánságukat, hogy mindezeket román–magyar vegyes bizottság tárgyalja meg, ők a magyarokkal többé semmiféle formában tárgyalni nem akarnak, hanem bizalommal várják, hogy igazságot szolgáltatassanak nekik a tengelyhatalmak, amelyek döntésének magukat Bécsben alávetették.

Ettől az álláspontjától semmiben sem volt hajlandó eltérni később sem, midőn igyekeztem meggyőzni, hogy a két ország közötti viszony determinálja bár a két kisebbség helyzetét is, de ezek a százezres tömegek – az egyik és másik oldalon egyaránt – nem okai a helyzet elmérgesedésének, tehát nem kellene, hogy ilyen súlyosan szenvedő áldozatai legyenek a fájdalmas ellentéteknek s hogy következőleg a magyarországi románság vezető[jé]vel²⁶ egyetértésben s az ő kifejezett kérésükre is megindított és folytatott akcióink célja éppen az volna, hogy a külpolitikai ellentétek dacára is, a kisebbségek tűrhető bánásmódhoz jussanak. Mindezekkel szemben is csak az volt az ingerült válasza, hogy erről is a tengelyhatalmaknak

²³ Emil Hațieganu.

²⁴ Valeriu Pop.

²⁵ Ippen, Ördökgúton és más észak-erdélyi helységben valóban súlyos atrocitásokat követett el a bevonuló honvédség. A korabeli román propaganda azonban – és nyomában a 80-as, 90-es évek román nacionalista történetírása – messze eltúlozta és meghamisította a tényeket. A „legborzasztóbb vádakkal” kapcsolatos román történelemhamisításról lásd Varga János: Levente és értelmezője nyomán. Forráskritikai megjegyzések egy esszéíró történelemidéző módszeréhez. In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 212–225. o.

²⁶ Emil Hațieganu.

kell gondoskodniok, mert ezek ünnepélyes ígéretet tettek ilyen irányban s neki *meggyőződése, hogy a tengelyhatalmak erről gondoskodni is fognak.*

Igyekeztem konkrétan is megvilágítani a megoldandó kérdéseket s elsősorban a kisebbségi sajtó ügyét hoztam fel, előadva, hogy amíg Magyarországon, bár korlátozva, megjelennek román időszerzők lapok, a román kormány minden magyar sajtóorganumot betiltott. Erre előbb arra hivatkozott, hogy a magyar kormány is indokolatlanul korlátozta a román lapokat, majd azt az állítást kockáztatta meg, hogy három magyar lapot ők is engedélyeztek, amivel szemben kiemelttem, hogy a Magyarországon megjelenő Tribuna²⁷ az ottani románság orgánuma, míg ők csak a velünk – sőt a jelenlegi román rezsimmel szemben is – elvi ellentétben álló s a mi érdekeink ellen dolgozó renegátoknak adtak lapengedélyt, s ezek közül is tudtommal csak Franyó Zoltán „Hat órai újság”-ja jelenik meg Temesvárt, úgy, hogy ránk nézve nem bír értékkel e lapok megjelenése; amire azt felelte, hogy őt sem érdekli a kolozsvári „Tribuna” betiltása vagy engedélyezése.

Meggyőződve arról, hogy a beszélgetés ily irányban való továbbfolytatása a célt nem szolgálja, frontot változtatva előadtam, hogy a bukaresti nunciustól a délelőtti folyamán nyert megbízás alapján arra kértem, hogy a romániai magyar kisebbségnek legalább azokat a panaszait vegye figyelembe, melyek nem a Magyarország és Románia, hanem a Szentszék és Románia közötti viszony ártalmára vannak, s ezek sorában előadtam a következőket:

1. A közoktatási miniszternek a nunciustól való személyes intervenciója alapján a ferencrendi nővérek nagyszebeni tanintézetének jelentős része – püspöki jóváhagyással – barátságos megegyezéssel átengedett pár hete a Szebenbe helyezett egyetem²⁸ orvosi fakultásán tanuló betegápoló nővéreknek. Ennek dacára okt. 21-én a szebeni prefektus [az] 580/940. szám alatt – a közoktatási miniszter 21.748/940. számú rendeletére hivatkozva – elrendelte az intézet összes ágazatának (kisdedővő, elemi, gimnázium, tanítónőképző, női kereskedelmi) a *tanítás beszüntetését s az egész épületnek az egyetem részére* való átengedését.
2. A gyulafehérvári k[a]tholikus főgimnáziumnak ugyancsak *egész épületét igénylik a menekültek*²⁹ számára.
3. Dacára, hogy a nuncius intervenciójára a szerzetesrendek jogi személyiségét a Monitorul Oficial³⁰ 1940. okt. 2-i számában megjelent rendelet törvény megfelelően rendezte, november 11-re a temesvári törvényszéken már tárgyalás van kitűzve a rendnek az egész épülettömbből való kitelepítése iránt. Stur[d]za külügyminiszter megígérte, hogy ezekben az ügyekben – függetlenül a magyar–román viszonytól, – interveniálni fog, de búcsúzáskor ismételt kiemelte, hogy a román–magyar viszonyról semmiféle formában nem hajlandó tárgyalni sem, azt majd megfelelően elintézik – szerinte – a tengelyhatalmak.

Antonescu tábornok miniszterelnöknél ugyancsak október 24-én este fél nyolcra volt kitűzve a kihallgatásom, melynek engedélyezése tekintetében ezúttal a legnagyobb előzékenységgel járt el a tábornok környezete.

²⁷ Tribuna Ardealului.

²⁸ Az I. Ferdinándról elnevezett kolozsvári román egyetemet a második bécsi döntés után a dél-erdélyi Nagyszebenbe költöztették a román hatóságok.

²⁹ Román statisztikai adatok szerint 1940 szeptembere és 1944 márciusa között Észak-Erdélyből mintegy 221 ezer román menekült Dél-Erdélybe. (Arhivele Naționale București [Bukaresti Nemzeti Levéltár] Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 677/1943–1944, f. 65.)

³⁰ Monitorul Oficial: a román hivatalos közlöny.

Bevez[et]őül azt kérdezte, hogy milyen nyelven kívánok vele tárgyalni, amivel benyomásom szerint azt akarta értésemre adni, hogy a román közéletben vitt szerepemet nem ismerte s ezért nem tulajdonított személyemnek eddig jelentőséget.

Ezután kb. negyedórán át folyt az október eleji nem sikerült audiencia³¹ körülményeinek tisztázása, melynek során bemutattam a miniszterelnökségnél [a] 7988/940. szám alatt okt. 2-án iktatott alapkérést, mely nem volt a miniszterelnöknek bemutatott iratcsomóhoz csatolva s amelyről azt mondta, hogy ezt ő nem látta; ezután egyenként behívatta az eljáró tisztviselőket, kik egymást tették felelőssé, majd behozatta az audienciák külön könyvét s megállapította, hogy a központi iktató oda nem tette át a 7988/940. számú beadványt, közben korholta a tisztviselőket; kijelentette, hogy aki ebben hibás, azt nyomban el fogja bocsátani, végül azt a kívánságát fejezte ki, ismerjem el, hogy ő – *Antonescu tábornok* – nem tagadta meg tőlem október elején a kihallgatást, amint fogadott most is nyomban, s ezt juttassam tudomására azoknak, kik másként voltak informálva, amit készséggel megígértem.

E kellemetlen incidensnek barátságossá vált légkörben való rendezése után előadtam, hogy a Népközösség³² visszamaradt szervezetei s az egyházi és gazdasági vezetők felkérésére keresem fel, hogy tájékozodjam a romániai magyarságra vonatkozó tervei felől, s felajánljam közreműködésünket az idevágó kérdések megoldásában, ideértve a magyarországi románságot érdeklőket is, melyre nézve már eddig is iniciative közbenjártunk, amiről bizonyára van tudomása a budapesti román követ jelentéséből. Ezt elismerően koncedálta s azután hosszabb fejtegetésbe kezdett, melynek lényege a következő volt:

A Magyarországot 1919-ben megszálló román hadseregnek ő volt a vezérkeri főnöke³³ s őneki tulajdonítható, hogy e megszállás alatt – dacára az előzetes fegyveres ellenségeskedésnek – sem a román hadbíróóság nem végeztetett ki senkit, sem a román hadsereg egyetlen magyar ember vérével nem szennyezte be a kezét.³⁴ Ezzel szemben a Magyarországnak békésen átengedett területen a magyar hadsereg bevonulása óta számos román ember vesztette életét, brutalitások és vagyoni károsítások sorozata követtetett el. Ezeket ők a tengely elé terjesztették és nagy szövetségeseiktől bizalommal várják panaszaik kedvező orvoslását.

Nem engedte s nem engedi meg, hogy a gyilkosságokat és atrocitásokat a romániai magyarságon torolják meg, holott igen-igen nehéz neki fékeznie a represszáliákat követelőket, amíg azonban Antonescu tábornok a helyén van, életünk és vagyonunk miatt – ha személyesen bűnösök nem vagyunk, – nem kell aggódnunk, mert ő ember és keresztény és mások bűneit és visszaéléseit nem engedi ártatlanokon megtorolni, amint ezt a magyar kormány tette az október 4-i kiutasításokkal.

Elismeri, hogy a múltban a magyar kisebbségnek voltak panaszai, de ezekre egy elnyomó, romlott uralom adott okot,³⁵ mely ellen ők – életük kockáztatásával – küzdöttek, – s mely őket még sokkal brutálisabban kezelte, mint minket, amit viszont nekünk kell elismernünk, mert olyan tömeggyilkolásokat, letartóztatásokat, mint velük szemben, a magyarok ellen mégsem alkalmaztak az előző kormányok.

³¹ Október első napjaiban Gyárfásnak nem sikerült kihallgatást elérnie Antonescunál.

³² A Romániai Magyar Népközösség 1939-ban alakult meg a már korábban feloszlott Országos Magyar Párt helyett.

³³ 1916-tól Ion Antonescu Constantin Prezan tábornok hadseregcsoportjának vezérkeri főnöke volt.

³⁴ Ezzel szemben magyar adatok szerint a román megszállás ideje alatt összesen 657 személy esett áldozatul a román kivégzéseknek: zömüket tömeges kivégzések alkalmával, illetve túszként vagy véletlenszerűen gyilkolták meg. A megtorlás tehát nem a ténylegesen vétkeseknek szólt. A kilengések elsősorban a Kiskunság és a Nagykunság területén történtek. (Fogarassy László: *A magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása*. Budapest, 1988, 76. o.)

³⁵ Utalás II. Károly román király (1930–1940) uralkodására.

Bízunk tehát az ő lovagiasságában és keresztény érzésében s akkor mindazok, akik az állam rendjébe beleilleszkednek, életük és vagyonuk biztonsága felől nyugodtak lehetnek.

Ez természetesen csak azokra vonatkozik, akik a visszamaradt Erdély területén bennszülöttek (otthonosak – băștinaș), mert a megkisebbedett Románia úgy túl van zsúfolva az elveszített területekről menekülőkkal, hogy nem adhat helyet azoknak, akik csak kenyérkereset vagy más okból jöttek át akár a Régi Királyságba, akár a visszamaradt Erdélybe, hanem ezeknek távozniuk kell származási helyükre. Ennek az elvnek [az] elismerése végett fordultak a tengelyhatalmakhoz és kérték, hogy Magyarország köteleztessék ezek visszafogadására, valamint a túlsó területről augusztus 30-án³⁶ idemenekült románok akadálytalan visszaengedésére. Meg van győződve, hogy a tengelyhatalmak mindezeket a kérdéseket az ő kívánságaiknak megfelelően fogják megoldani, és így bizalommal várja ezek döntését és várjuk be nyugodtan mi is, bízva az előző rezsim által üldözött Antonescu tábornok emberi érzéseiben, aki tudja, mit tesz üldözöttnek lenni, s ezért nem enged velünk szemben brutalitásokat.

E nyilatkozatok tudomásul vétele után konkrétan a sajtó ügyét hoztam fel, mire nyíltan kijelentette, hogy az október 4-i kiutasítások után ő rendelte el a magyar időszakos lapok beszüntetését. Ezt oly hangsúllyal mondta, hogy visszatérni rá nem lehetett többé, hanem ahelyett átadtam az előre elkészített kérésemet aziránt, hogy engedje meg a visszamaradt magyarság legszűkebb vezetőinek bizalmas és zárt körű összejövetelét Nagyenyeden, november 4-én. A kérést átvette és azt felelte, hogy az engedélyt megadja s erről a belügyminisztert értesíti, csak azt kívánja, hogy ott ne csináljunk politikát; mire azt feleltem, hogy belső szervezeti ügyeink rendezésén kívül csak azokkal a kérdésekkel fogunk foglalkozni, melyekről e kihallgatás alkalmával szó esett s amelyekre vonatkozó nézetének első kézből való megismerése közös érdeke a kormánynak és a magyar kisebbségnek.

Összefoglalóan leszögezhetem, hogy Antonescu tábornokról inkább jó, vagy legalábbis megnyugtató benyomásokkal távoztam. Katonás egyénisége, emberies nyilatkozatai és lovagiasnak mutató gesztusai jelentősen enyhítették azt a mélyen deprimáló hatást, melyet Stur[d]za külügyminiszter röviddel előbb elhangzott vehemens, elfogult, sőt egyenesen szélsőséges kifakadásai keltettek.

2.

Rényey Viktor II. o. követségi tanácsos, bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése
Csáky István külügyminiszternek

Magyar kir. Követség
Bukarest
163/pol. sz. 1940.

Bukarest, 1940. november 11.

Tárgy: Gyárfás Elemér följegyzése Antonescu tábornokkal és Maniu Gyulával³⁷ folytatott megbeszéléséről.

Tisztelettel megküldöm Nagyméltóságodnak azon feljegyzést, amelyet Gyárfás Elemér, a dél-erdélyi magyar kisebbség vezetője adott át nekem azzal a kéréssel, hogy ezt a miniszterelnök³⁸ úr Ő Nagyméltóságához is eljuttatni méltóztassék. E feljegyzés tartalmazza azon beszélgetéseket, amelyeket Gyárfás Elemér folyó hó 8-án Teleki Ádám gróf

³⁶ Helyesen: augusztus 30-tól.

³⁷ Iuliu Maniu.

³⁸ Teleki Pál.

társaságában Maniu Gyula volt román miniszterelnökkel és november 9-én Szász Pál és Teleki Ádám gróf társaságában Antonescu tábornok miniszterelnökkel folytatott.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a melléklet egy darabját Teleki Ernő gróf országgyűlési képviselő úrnak eljuttatni méltóztassék.

A futárindításkor érkezett feljegyzés lemasóltatásáról már nem állott módomban gondoskodni.

vitéz Rényey Viktor
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

Magyar Országos Levéltár K 63 1940-27/7. II/2., 253. csomó, 2653. (808.) sz. Eredeti tisztázat.

Feljegyzés

a Maniu Gyula volt miniszterelnökkel november 8-án és Antonescu tábornok miniszterelnökkel november 9-én folytatott megbeszélésekről.

I.

Maniu Gyula volt miniszterelnököt Teleki Ádám kíséretében meglátogatva közöltem, hogy Enyeden, november 4-én a visszamaradt magyarság új vezetősége megalakult,³⁹ legfontosabb feladatunknak érezzük az életlehetőségek megteremtését és biztosítását, mihez szükségesnek érezzük elengedhetetlenül az erdélyi románsággal szembeni viszonyunk rendezését, ismerjük a nehézségeket, melyeknek megoldására törekszünk a legjobb szándékkal, s ehhez kérjük az ő segítő támogatását.

Maniu Gyula körülbelül egy órán át fejtegette saját elgondolásait a román–magyar viszonyról; ismertette a hozzá beérkezett és naponta beérkező jelentéseket az észak-erdélyi románsággal szemben elkövetett borzalmas atrocitásokról, s arról az elhibázott rendszerről, ahogy most a magyar impérium átvétele eszközöltetett, szembeállítva azt az általa 1918-ban alkalmazott rendszerrel és módszerekkel.

Konklúziói a következők voltak:

Személyünk, intencióink, akcióink rokonszenves[ek], tiszteletreméltó[ak] és értékes[ek], de pillanatnyilag nem időszerű[ek]. A felmerült ellentétek a tengely döntése előtt állanak. A román kormány – a Pop Valér által Berlinből naponta küldött optimista jelentések alapján – meg van győződve, hogy a hozandó döntés *jelentős területek visszaadását* fogja eredményezni, s ebben bízik a román közvélemény is. Ő – Maniu Gyula – nem hiszi, *hogy a tengely területeket adjon vissza*; ezzel csak biztatják a román kormányt. Egészen biztos azonban, hogy a tengely olyan döntést fog hozni, mely Észak-Erdélyben kiveszi a magyar kormány kezéből a szabad és korlátlan intézkedés lehetőségét. A döntés tehát a román kormányra kedvezőtlenebb lesz, mint reméli; de kedvezőtlen lesz a magyar kormányra is, mely nem fogja könnyen elfogadhatni és elfogadtatni jogainak elkerülhetetlen korlátozását.

Ha tehát mi most folyamatba tesszük akciónkat, kockáztatjuk, hogy mindkét kormány minket okoljon a reá nézve hátrányos döntésért s azt mondhassa, hogy közbelépésünkkel mi zavartuk meg és rontottuk el a helyzetet.

³⁹ A nagyenyedi értekezlet jegyzőkönyvét lásd Magyar Országos Levéltár K 63 1940-27/7. II/2., 253. csomó, 2653. (809.) sz.,

Várjuk be tehát a tengely döntését, s az ennek eredményeképpen mindkét kormány[nál] és közvéleménynél beálló kiábrándulás és depresszió fogja megteremteni azt a légkört, melyben [a] történelmi misszió súlyával felléphetünk, *mert a jelenlegi határ semmi esetre sem lehet állandó*; s amikor majd a jelenlegi helyett más, megfelelőbb rendezés kerül napirendre, akkor sorsdöntő jelentőségű lesz mindkét népre nézve, hogy tud-e felülemelkedni a kicsinyes ellentéteken és kezefogva, együttes erővel lefektetni új sorsa alapköveit, vagy pedig tovább gyűlölködve játékszere lesz mindkettő a nagy történelmi erőknek. Ebben a helyzetben majd ők, az erdélyi románok vezetői, keresni fogják és megtalálni szeretnék a mi baráti kezünket.

Addig is informálni fogja Antonescu tábornokot személyünkről, múltunkról, tiszta intencióinkról s köszöni, hogy felkerestük és informáltuk.

II.

Antonescu tábornok, miniszterelnök Chinezu⁴⁰ kolozsvári konzul útján üzente, hogy november 9-én délelőtt 11-kor fogadni szándékozik többünket, név szerint megjelölve rajtam kívül Teleki Ernőt is, ki Chinezu konzullal nov. 7-én beszélgetést folytatott. Nem ítéltük azonban helyesnek, hogy Teleki Ernővel, ki magyar állampolgár és magyar képviselő, együttesen jelenjünk meg, s így az audienciára Szász Pál alelnökünk és Teleki Ádám kísérték el.

A két első érintkezés⁴¹ kellemetlen körülményeit s az ezek körül kifejlődött sajtóvitát indokolatlannak láttam szóba hozni, s megnyugvásomra szolgált, hogy ezeket Antonescu tábornok sem tette szóvá.

Kísérőim bemutatása után köszönetet mondtam, hogy lehetővé tette Nagyenyeden [a] nov. 4-i értekezletünk megtartását, s ezzel szervezetünk hiányosságainak kipótlását; bemutattam az újonnan megválasztott vezetőség névsorát, melyet később visszaadott azzal, hogy nem érdekli, mert belső ügyeinkbe beleszólni nem kíván; kiemeltem, hogy olyan férfiakat állítottunk az élre, kik teljes felelősséggel tudják és akarják vállalni a vezetés súlyos terhét, következésképpen teljes bizalmat és támogatást érdemelnek, melyet remélünk és kérünk is, [a] magunk részéről felajánlva önzetlen és őszinte közreműködésünket *minden* nehézség leküzdésére és megoldására.

Mindezeket egyszerűen tudomásul vette, de további részletekbe nem bocsátkozott, hanem azt kérdezte, hogy van-e még előadandó ügyünk, mire előterjesztettük:

- a) A magyar *napisajtó* ügyét, kimutatva, hogy a miniszterelnökségi államtitkár által október 29-én 2075/940. szám alatt hozzám intézett irathoz mellékelt kimutatásban feltüntetett 27 időszaki kiadvány mind jelentéktelen havi vagy félhavi egyházi, gazdasági vagy lokális lapocska, jelentős részük már nem is létezik, napilap egyedül a temesvári „Hat órai újság”, [m]elynek ideológiája egyaránt távol áll tőlünk és a jelenlegi román kormányrezsimtől. Ezzel kapcsolatban kimutatást hozatott elő, mely szerint ma is még 11 napilap stb. jelennék meg, holott Magyarországon egyetlen napilap van. Konklúziója az volt, hogy a kimutatást s vele az egész kérdést ismét meg fogja vizsgálni.
- b) A *gyulafehérvári róm. kath. főgimnázium és internátus* egész épületének nov. 4-én történt elrekvirálása tárgyában hozott határozatot – mely ellentétben áll az általa október 30-án a bukaresti nunciushoz 893/M/940. szám alatt intézett iratban kifejezett ama kijelentésével, hogy az intézet működését biztosítani kívánja, – megvizsgálni ígérte.

⁴⁰ Ion Chinezu.

⁴¹ Tudomásunk szerint e találkoztót megelőzően Gyárfás Elemért csak egyszer, 1940. október 24-én fogadta Ion Antonescu miniszterelnök. Lásd az 1. dokumentumot.

- c) Szász Pál az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet* működésének és az *Erdélyi Gazda félévesi folyóirat* megjelenésének engedélyezését kérte, [a]mivel kapcsolatban hosszabb vita fejlődött ki az EMGE irányító munkájának szükségessége s különösen az őszi vetési és szántási munkálatok előrehaladására nézve, miről neki naponként a *csendőrség* tesz jelentést. E megbeszélés konkrét eredmény nélkül végződött; konkrétumnak legfeljebb az tekinthető, hogy nem mondott ellent, mikor engedélyt kértem arra, hogy e kérdéseket közvetlenül a földművelésügyi miniszterrel beszélhesse meg Szász Pál.
- d) Legutolsónak – inkább csak odavetve – felemlítettem a *magyar nyelven való telefonálás tilalmát*, mire odavetette, hogy érdeklődjem, *szabad-e Magyarországon románul beszélni telefonon*.

E részletkérdések tárgyalása után távozni készültünk, mire leültetett, s behozatva különböző grafikonokat, ő maga kezdte tárgyalni az alapkérdést.

Bevezetőül megismételte az október 24-én már elmondottakat Budapest megszállása alatti szerepéről, kiemelve, hogy mennyi köszönetet kapott akkor magyar vezetőktől s így elvárta volna, hogy amikor szeptember 4-én Magyarországon értesültek, hogy az ő kezében van a román kormányzás, határvonalat húznak közte és az előző kormányok hitvány embereinek cselekedetei között, s nem okoznak neki ilyen leküzdhetetlen nehézségeket az ottani románság elleni magatartással.

Ezután megismételte azt az okt. 24-i kijelentését is, hogy amíg ő a helyén van, az itteni magyarság élete és vagyona biztonságban van, de ezek a n[a]ponta megismétlődő brutalitások napról-napra őrlik és koptatják népszerűségét és befolyását azokkal az elemekkel szemben (legionáriusok), akik sürgősen követelik e brutalitásoknak az erdélyi magyarságon – *önökön, az ártatlanokon* – való megtorlását. Ő ezt megengedni nem fogja, de ha Magyarországon tovább folytatják az üldözéseket, – szerinte november 8-án 900, pár nappal előbb 2000 román *földműves* érkezett pusztá ruhájával a határra – akkor csak idő kérdése, hogy ő mikor fog „repülni” (sári) a helyéről s mihelyt ő eltávozott onnan, senkinek sem lesz többé sem ereje, sem tekintélye ahhoz, hogy életünket és családjaink életét megvédelmezhesse.

Felhívott győződjem meg személyesen Aradon, hogy kiütött szemű, kitört állkapcsú, kettévágott nyelvű, behasított körmű románokat tettek át a határon. A kimutatásból felolvasta, hogy 513 bebizonyított erőszakos haláleset van eddig Észak-Erdélyben⁴² s hozzátette, hogy a legegyszerűbb volna engedni a kívánságnak, hogy itt is legyilkoljanak 1500 magyart, mire a magyarok 3000 románt gyilkolnának le s ez így menne tovább, de ehhez ő segédkezet nem nyújt, mert tudja, mit tesz üldözöttnek lenni, azonban amikor ezek *most is* naponta folynak, *ő nem tehet Budapest felé közeledő lépést*.

„A vita a tengely előtt van; a román nép a tengelytől várja, hogy elégtételt kapjon, [és] ha ezt nem fogja megkapni, akkor *maga fog elégtételt venni*, elsősorban *én rajtam*, – mondta – aki eddig a bosszútól őket visszatartottam, a következő áldozatok azonban Önök lesznek, s akkor már én sem leszek a helyemen, hogy Önöket megvédelmezhessem.”

A továbbiakban igyekeztünk belekapcsolni e fejtegetésekbe [a] közvetítő akciónkat, mire előbb azt felelte, hogy *nincs meg a kellő befolyásunk ahhoz, hogy eredményt érhessünk el*, majd példákat hoztunk fel, hogy sok vonatkozásban mégis enyhítettünk a helyzeten, ezt elismerte s ismételten mondta, hogy nagyon jól tesszük s ő jó néven veszi, ha igyekszünk ez irányban mindent megtenni, vagyis formális megbízás nélkül ugyan, de helyesléssel fogadta a közvetítés gondolatát.

Összegezve együttes benyomásainkat, – Antonescu tábornok férfias egyénisége és egyenes magatartása által keltett kedvező impresszióim dacára – a helyzetet sokkal súlyosabbnak ítéltük a kihallgatás után, mint azelőtt, mert:

⁴² Lásd a 25. sz. jegyzetet.

- a) nem volt máig tudomásunk arról, hogy a magyarországi románok brutalizálása és kiutasítása legutóbbi intervenciónk óta is folyamatban van s ma is tart
- b) nem láttuk ennyire világosan Antonescu tábornok nehéz helyzetét a szélsőségekkel szemben s azt a sajnálatos lehetőséget, hogy az észak-erdélyi románságon elkövetett sérelmek tovább folytatása pozícióját nem csak megrendítheti, hanem meg is döntheti, sőt – saját szavai szerint – idő kérdése, hogy mikor dönti meg.

Mindezeknek alapján – nyomatékos figyelembe ajánlva a nagyenyedi határozatunkban lefektetett kérelmünket is – azt a kétségbeesett esdeklő kérést intézzük a magyar kormányhoz, kegyeskedjenek a legsürgősebben és a legerélyesebben intézkedni, hogy:

- a) egyetlen észak-erdélyi román se léphesse át többé a román határt, akiről *kétségbevonhatatlanul* meg nem lehet állapítani, hogy *önként, saját jószántából, vagyoni károsodás nélkül* hagyja el magyarországi lakóhelyét,
- b) *egyetlen* újabb erőszakos lépés se engedtesse meg *senkinek* többé, egyetlen észak-erdélyi románnak élete, testi épsége, vagyona, szabadsága ellen,
- c) *értesítse hivatalosan a magyar kormány* – akár a budapesti román, akár a bukaresti magyar követség útján – *a legsürgősebben a román kormányt*, hogy – *a mi közbenjárásunkra* – ilyen határozott és erélyes rendelkezéseket adott ki, s viszont ajánlja a mi testi épségünket és vagyonunkat a román kormány védelmébe.

Ezt annál inkább kérnünk kell, mert ha e kérésünk meghallgatásra nem találna, nemcsak, hogy nem tudjuk vállalni az itteni magyarság jelenleg még csak formális politikai érdekvédelmének hálátlan szerepét, hanem kénytelenek lennénk lemeszárlás előtt álló sorstestvéreinket mi magunk figyelmeztetni, hogy – védelem lehetősége hiányában – igyekezzenek életüket és menthető vagyonroncsaikat biztonságba helyezni.

[A] fenti közléseket [a] magunk részéről – a magyar kormány döntéséig, melyet mielőbbre kérnénk – hivatalos titokként kezeljük sorstestvéreinkkel szemben is, hogy őket ne nyugtalanítsuk, de ugyanezt kell kérnünk a magunk részéről is azzal, hogy a budapesti sajtó[nak] és rádió[nak] [a] fentiekből ne adassanak le közlések a mi előzetes meghallgatásunk nélkül.

xxx

Bukarest, 1940. november 9.
Gyárfás Elemér